

DOKTRINARNA GNOZA U ISLAMU; POLOŽAJ I ZNAČAJ

Tehran Halilović

*Grupa za religijsku filozofiju,
Centar za religijske nauke „Kom”, Beograd, Srbija*

Empirijske, racionalne i intuitivne metode u naučnim razmatranjima formulišu različite naučne discipline. Doktrinarna gnoza i filozofija predstavljaju dve racionalno-demonstrativne nauke koje razmatraju ontološka pitanja. Iako osnova njihovog gnostičkog iskustva jeste intuitivno saznanje, gnostici svoje iskustvo opisuju i obrazlažu na racionalan način, s ciljem da sadržaj takvog gnostičkog znanja u njihovim naučnim radovima bude dostupan široj javnosti. Na taj način utemeljuje se doktrinarna gnoza, koja kao i filozofija koristi opšte pojmove.

Da bi se stekla jasna slika o suštini doktrinarne gnoze u islamu, u ovom radu ćemo nastojati da predstavimo osnovne karakteristike doktrinarne gnoze i odnos između nje i sličnih naučnih disciplina. Na tom planu, osim toga što će biti važno da se pojasne razlike između doktrinarne gnoze i ostalih aspekata gnostičkog saznanja u islamu, kao što su prenesena gnoza i praktična gnoza, biće potrebno obratiti posebnu pažnju na to da se jasno analizira i razlika između doktrinarne gnoze i filozofije.

Ključne reči: *doktrinarna gnoza, filozofija, Mula Sadra, prenesena gnoza, praktična gnoza, razum, intuicija, religija, islam*

Uvod

Čovek može da stekne ili da proširi svoja saznanja o bićima na različite načine posredstvom mnogobrojnih saznajnih moći koje poseduje. U sledećem koraku, koristeći se dokazima i argumentima, on može drugima koji nemaju saznanje o tim pojmovima ili stvarnostima da obrazloži i opiše svoja saznanja. Osetnim čulima čovek opaža materijalna bića i njihova svojstva, a

empirijskim dokazima potvrđuje istinitost svojih saznanja o njima. Univerzalne i nadmaterijalne istine čovek sazna je pomoću razuma a argumentuje ih demonstrativnim dokazima.

Ova dva saznanja metoda, senzualni i racionalni metod, poznati su još iz klasične starogrčke filozofije. Pored ova dva metoda, u islamskoj metodologiji intuicija takođe ima vrlo značajan položaj. Istinitost intuitivnog saznanja može se proveriti različitim tradicionalnim i racionalnim osnovama čija je istinitost odranije proverena i utvrđena. Na osnovu ovih različitih metodoloških pravaca, u islamskom svetu su razvijene različite ontološke škole. Doktrinarna gnoza je jedna od ontoloških škola koja, poput onih filozofskih, koristi demonstrativne argumente.

U ovom radu ukazaćemo na glavne karakteristike doktrinarne gnoze, kao i na one aspekte po kojima se ona razlikuje od ostalih ontoloških pravaca u islamskoj metodologiji. Upravo iz tog razloga, govorićemo o predmetu i metodi doktrinarne gnoze jer, na prvi pogled, prema tim kriterijumima, u islamu postoji mnogo sličnosti između doktrinarne gnoze i filozofije.

Najpre počinjemo sa pojmovnim odrednicama i pitanjem o tome šta je doktrinarna gnoza, da bismo u nastavku pojasnili razliku između doktrinarne gnoze i intuitivne, praktične ili prenesene gnoze. U poslednjim delovima rada, pozabavićemo se i pitanjem odnosa između doktrinarne gnoze i filozofije u islamu.

Šta je doktrinarna gnoza

S obzirom na to da gnostici dolaze do otkrovenja intuitivnim saznanjem a ne racionalnim metodama, važno je da napomenemo da u doktrinarnoj gnozi, pored intuicije, razum i demonstracije takođe imaju veoma značajnu ulogu. Ovaj vid gnostičkog saznanja upravo iz tog razloga i naziva se doktrinarnim jer se u njemu, odnosno u doktrinarnoj gnozi, insistira na naučnom i demonstrativnom opisu intuitivnih gnostičkih saznanja. Osnovni tj. jedini cilj doktrinarnog aspekta gnostičkog saznanja jesu dokazivanje i predstavljanje personalnog jedinstva bitka koje je neograničeno i apsolutno u svakom pogledu.

Na osnovu ovog stava, doktrinarna gnoza kao i sve ostale nauke sačinjena je od pojmova. Neposredno intuitivno saznanje bitka jeste izvor podataka koji se razmatraju u doktrinarnoj gnozi. Prema tome, doktrinarna gnoza je nauka, kao i sve druge pojmovne nauke, koja je zasnovana na određenoj metodologiji i sadrži rasprave o različitim pojmovima. Čak i kada govore o predmetu ove nauke, gnostici slede norme pojmovne i doktrinarne misli.

Treba napraviti razliku između opisivanja gnostičkog iskustva i njegovog demonstrativnog predstavljanja. Kada govori o onome što je saznao putem

intuicije, gnostik može na dva načina da prenese svoja saznanja. Prvi način je da gnostik samo opiše sve ono što je video i čuo a da nema nameru da to i dokaže ili obrazloži. Činjenica je da takav gnostikov opis nema naučnu vrednost zato što njegova saznanja i njegovo otkrovenje jesu njegovi lični rezultati. Kako bismo mogli da o gnostičkim intuitivnim saznanjima govorimo kao o jednoj uređenoj nauci, gnostik treba pored opisa svojih saznanja da iznese i dokaze da su oni autentični, originalni i ispravni. Stoga, drugi način opisivanja gnostičkih saznanja jeste demonstrativno i naučno opisivanje, pošto gnostik istovremeno dok opisuje svoja otkrovenja iznosi dokaze o mogućnosti ili čak nužnosti onoga što je saznao. Samim tim što koristi opšte naučne metode da pojasni svoja viđenja, gnostik pojednostavljuje intuitivne sadržaje svim svojim sagovornicima koji eventualno ne bi mogli samostalno, intuicijom da dođu do tih saznanja.

Na osnovu toga, da bi gnostička saznanja bila predmet naučnih rasprava utemeljenih na metodološkim principima, potrebno je posvetiti posebnu pažnju doktrinarnim aspektima gnoze i demonstrativnom prezentovanju gnostičkih ideja. Gnoza bez demonstrativnog pristupa ne može biti predmet razgovora za ostale ljude koji nisu direktno saznali intuitivnu istinu koju je opisao gnostik.

Prenesena gnoza

Pod sintagmom prenesena gnoza, sudeći po nazivu, podrazumevaju se gnostička saznanja koja opisuje tj. prenosi gnostik. Sve dok preneseni sadržaj ne bude potkrepljen demonstrativnim dokazima i obrazloženjima, ovaj aspekt gnostičkih saznanja ostaje u okviru jednostavnih podataka koji još nisu preinačeni u nauku. Prenesenu gnozu možemo uporediti sa istorijskim i geografskim podacima, koji sve dok ne budu praćeni naučnom i analitičkom metodologijom, ne mogu biti naučni sadržaji, iako potencijalno oni to jesu. Na osnovu istorijskih podataka koje može svako drugi da zna, istoričar iznosi argumentovane zaključke i teorije.

Na osnovu toga, doktrinarna gnoza je naučna disciplina, za razliku od prenesene gnoze koja sadrži opise gnostičkih intuitivnih saznanja. Prvi aspekt gnoze, tj. doktrinarna gnoza, sledi racionalnu metodologiju, dok se ovaj drugi zasniva na prenesenim opisima. Razlika između racionalnih (*al-ma'kul*) i prenesenih (*al-mankul*) nauka u islamskoj tradiciji je velika, pošto je reč o različitim kategorijama religijskih nauka.

S obzirom na to da je sadržaj prenesene gnoze razumljiv samo gnosticima koji opisuju razne manifestacije bitka, ili eventualno i njihovim sagovornicima koji su snagom intuicije imali neposredno gnostičko iskustvo, postavlja se pitanje koliko je taj sadržaj koristan ili, pre toga, opipljiv za ostale koji nisu

doživeli taj određeni duhovni napredak. Nisu retki slučajevi kada gnostici konstatuju da ne mogu da opišu svoje gnostičko iskustvo zato što pojmovi ne mogu da prenesu sve istine koje su oni saznali. To su ograničenja s kojima se prenesena gnoza suočava na polju predstavljanja svog sadržaja.

Međutim, ono što pored svih ovih ograničenja možemo istaći na poseban način jeste to da je moguće da gnostik pogreši u opisivanju svog iskustva, ili da ga opisuje svaki put drugačije. Da bi greške u opisivanju sveo na minimum, gnostik treba da proveri svoje iskustvo na osnovu kriterijuma koji su utemeljeni u doktrinarnoj gnozi. Jedan od kriterijuma, onaj bitniji, jeste to da gnostičko iskustvo bude saglasno sa sadržajem svetog kur'anskog teksta, dok je drugi kriterijum to da gnostičko saznanje ne odstupa od opštih principa racionalnog mišljenja. Kada govorimo o kriterijumima, ne dovodimo u pitanje korist od samog gnostičkog iskustva i njegov značaj ili značaj prenesene gnoze, već želimo da ukažemo na to da je doktrinarni aspekt gnoze takođe neminovan.

Islamski gnostici insistiraju na tome da saglasnost gnostičkog saznanja sa savršenom intuicijom takođe može biti značajno merilo za to da je gnostičko iskustvo ispravno i originalno. Pod sintagmom *savršena intuicija* podrazumevamo inuitivna saznanja vrhunskih islamskih autoriteta koji su razvili svoje duhovno-saznajne mogućnosti do najvišeg mogućeg stepena. O ovom saznajnom stadijumu savršenog čoveka možemo da pronađemo vrlo jasne opise u islamskim predanjima, u kojima, primera radi, piše da oni „stiču znanje kada oni to žele” (Kulejni 1986: I/258; Saffar b. d.: 315). Običnom čoveku koji nije razvio svoje saznajne moći nije jednostavno da stekne saznanja o višim svetovima i bićima. Ograničenja koja on doživljava u svom saznanju predstavljaju velike prepreke na putu usavršavanja njegovog znanja. Premda to nije slučaj sa savršenim čovekom, on saznaje ono što želi istog trenutka kada poželi da stekne izvesno znanje.

Čuveni islamski filozof i utemeljivač transcendentne filozofije u islamu Mula Sadra Širazi u sažetoj rečenici pojašnjava kriterijume o kojima smo ovde pisali. Mula Sadra ističe: „U svim tekstovima koji aludiraju na nemoguć i kontradiktoran sadržaj, božja objava i verovesnikova predanja, tj. izvori koji su lišeni greške i laži, tretiraju se kao geometrijski argumenti u matematičkim naukama” (Mula Sadra Širazi 1989: IX/167–168). Ukoliko ispuni kriterijume, gnostik će potvrditi ispravnost i originalnost opisa svog iskustva iako je za potpuno razumevanje toga potrebno da gnostikov sagovornik takođe poznaje višnje uzroke, kao što je i Mula Sadra pisao: „Posledice se poznaju po uzrocima” (Mula Sadra Širazi b. d.: 392).

Nedokučivo u doktrinarnoj gnozi i filozofiji

Predstavnici obe spomenute naučne discipline u islamu, tj. doktrinarne gnoze i filozofije, tvrde da je nemoguće saznati božju bit ne zato što su ove nauke ograničene, već zato što je božja bit neograničena i nedokučiva. Po tom pitanju, nema razlike između običnog čoveka koji nije razvio duhovne i saznavne moći i savršenog čoveka „koji saznaje kada želi”. Čak i najviši verski autoriteti u tome su nemoćni (Kejsari Rumi 1996: I/236). Iz tog razloga, božju bit ne može da sazna ni gnostik svojim intuitivnim sredstvima, niti filozof racionalnim moćima. Prema tome, ne postoje predanja u islamskim izvorima u kojima bismo mogli da nešto u vezi s tim pročitamo ili čujemo. Poznati Mevlanin stih u vezi s ovim pitanjem, u šestoj svesci *Mesnevi*, koji ukazuje na to da svaka osoba poznaje Boga prema svojim duhovnim kapacitetima, nije naučno precizna konstatacija zato što se ne odnosi na božju bit.

*Ne možeš svu vodu reke iscrpeti,
ali možeš iz nje, koliko si žedan, popiti.*
(Mevlana Rumi 1996: 6/66. stih)

Reku možemo da podelimo na različite delove; površina reke se razlikuje od njene dubine, ima različite strane i moguće je da neko popije deo reke a da drugi ostavi. Za razliku od materijalnih i esencijalnih stvari, božja bit je jedinstvena i ne može se deliti na delove, elemente, pa čak ni na aspekte. Ali ibn Abi Talib u 65. govoru u *Stazi rečitosti* opisuje božju jedinstvenost i Njegovu neograničenost na sledeći način:

„Neka je hvala Bogu čije jedno stanje ne prethodi Njegovom drugom stanju, pa da bude prvi pre nego što je poslednji i da bude vidljiv pre nego što je skriven. Sve što se označava jednim osim Njega – malo je [...] Sve vidljivo mimo Njega – nije skriveno, a sve skriveno mimo Njega – nije vidljivo” (Ali ibn Abi Talib b. d.: 104).

Na osnovu ovog i mnogih drugih sličnih tekstova s kojima možemo da se suočimo u islamskim predanjima, očigledno je da je božje biće jedinstveno i nedeljivo biće. Nemoguće je da filozof ili gnostik saznaju deo Njegove biti jer ona nije sastavljena ni u kom smislu od delova. Dakle, božju bit je moguće saznati samo celovitu i u potpunosti, ali s obzirom na to da je Njegovo biće neograničeno i neobuhvatljivo, saznati Njegovu bit apsolutno je nemoguće (Dževadi Amuli 2008: I/334).

Ono što gnostik može putem intuicije da sazna, jesu manifestacije božjeg bića. Identično ograničenje postoji i u vezi sa pojmovima koje mislioci koriste

pri opisivanju gnostičkih iskustava u doktrinarnoj gnozi. Iako su manifestacije božje biti vrlo raznovrsne, nijedna od njih nema ontološki položaj koji ima samo Njegovo biće, kao što ni lice u ogledalu nema egzistencijalni značaj objektivnog lica ispred ogledala. Treba napomenuti da sve manifestacije božje biti ne prikazuju isključivo Njegova vidljiva svojstva, već ima onih manifestacija koje ispoljavaju Njegovu skrivenost. Vrhunac gnostičkog iskustva, odnosno neposredno intuitivno saznanje o svim manifestacijama božje biti, nikako se ne približava stupnju Njegove biti.

Duhovni stepen koji se u gnostičkoj literaturi naziva „utrnućem” (*al-fana*) nije uništenje već pojavljivanje svih manifestacija božje biti (Dževadi Amuli 2011: 13). Stoga, imajući u vidu ograničenja koja gnostik, kao jedna božja manifestacija, poseduje, zaključujemo da njegova saznanja ne mogu prevazići ontološki okvir njegovih saznavnih moći.

Sledeće ograničenje koje se za razliku od prethodnog ne tiče same gnostičke intuicije ili filozofske misli, već se pojavljuje u principima na kojima je zasnovana doktrinarna gnoza, jeste to što se partikularna pitanja ne razmatraju ni u doktrinarnoj gnozi, niti u filozofiji. Racionalnim metodima ne možemo da iznesemo argumente o partikularnim pitanjima, već se u filozofiji ili u doktrinarnoj gnozi o tim pitanjima govori na univerzalan i generalan način. Na osnovu toga, opisivanje stanja u raji i paklu, na primer, ne može da se utvrdi racionalnim argumentima.

Osim pomenutih ograničenja u poznavanju božje biti i partikularnih bića, obe ove naučne discipline, tj. filozofija i doktrinarna gnoza, obrazlažu sve ostale stupnjeve bitka. Argumentovano i demonstrativno saznanje o mogućim bićima ili božjim manifestacijama zajednička je karakteristika ovih dveju nauka. Na osnovu ove zajedničke tačke, niti filozof smatra da gnostik govori o nekim neutemeljenim tvrdnjama, niti gnostik naziva svoja otkrovenja nadracionalnim jer se doktrinarna gnoza ne zadržava na samom viđenju predmeta saznanja već iznosi argumente u vezi s tim.

Kritika da se gnoza bavi spoljašnjom istinom a razum pojmovima, i da ne možemo napraviti vezu između te dve sfere, nije prihvatljiva zato što bismo morali da prihvatimo isti problem i u filozofskom znanju. Prema savremenim filozofskim rezultatima, filozofija se takođe bavi spoljašnjom istinom a ne pojmovima. Kad bi spomenuta kritika o gnozi bila na mestu, isti problem bismo morali da rešavamo i u filozofiji. U odgovoru na ovu kritiku važno je istaći da pojmovi mogu da ukažu na spoljašnje istine i objektivne realnosti ukoliko korisnik pojmova sledi određenu metodologiju. Primer koji može da pomogne u rešenju ove problematike jeste opisivanje boli koju čovek oseća na neposredan i originalan način. Kada dve osobe opisuju identičnu bol u stomaku, bolji i precizniji opis može da sačini osoba koja ima sistematizovano znanje o onome što opisuje. Lekar će moći mnogo detaljnije da opiše isti

onaj osećaj koji je doživeo i jedan neuk čovek koji ne može da opiše svoju bol, ili je opisuje svojim običnim rečima. Premda neposredno saznaju spoljašnje istine, gnostici se mogu podeliti na one koji mogu stručno da opišu svoje iskustvo na racionalan i demonstrativan način, i na one koji to ne mogu.

Razvoj doktrinarne gnoze u islamu

Ibn Sina u svojoj knjizi *Šifa* konstatuje da su neka filozofska mišljenja odbačena zato što nisu dovoljno razvijena u stručnom smislu (Ibn Sina 1984: 319), što ukazuje na to da je racionalna misao u islamu, sudeći po izjavama njenih predstavnika, unapređena tokom vremena. Ni doktrinarnu gnozu ne možemo da izuzmemo iz ovog generalnog stanja.

Ono što doktrinarnu gnozu čini različitom u odnosu na ostale racionalne nauke u islamu jeste to da je intuitivni aspekt gnoze kao saznajni izvor ove naučne discipline stigao do svog punog razvoja u sedmom veku, odnosno 400 godina pre nego što doktrinarna gnoza, pojavom Ibn Arabija, doživi svoj procvat. Postoje različiti razlozi koji se navode u objašnjenju na pitanje o tome zašto doktrinarni aspekt gnoze nije pratio razvoj intuicije u trećem hidžretskom veku. Neki smatraju da gnostici u tom vremenu nisu osećali potrebu za obrazlaganjem i dokazivanjem svojih gnostičkih iskustava, dok drugi tvrde da oni nisu bili stručno spremni na takav racionalni poduhvat. Iz takvog naučnog ambijenta proizašle su dve vrste gnostičkih spisa. Jedna vrsta tih dela isključivo se bavi opisivanjem gnostičkih iskustava bez dodatnih objašnjenja i obrazlaganja, dok se u drugoj vrsti autori usredsređuju i na dokazivanje određenih gnostičkih doktrina.

Sličan razvojni proces imale su i ostale naučne discipline u islamu, među kojima je najzapaženija jurisprudencija (*fikh*). U prvim fazama nastanka jurisprudencije, islamski mislioci su uglavnom vrlo kratko ispisivali samo konačne rezultate svojih naučnih istraživanja u vezi sa islamskim propisima. Osim sadržaja, sami nazivi knjiga u tom periodu ukazivali su na sažetost. Knjige istaknutih islamskih pravnika šejha Saduka i šejha Mufida iz tog perioda nosile su naziv *al-Mukni'* i *al-Mukni'a* što znači „Ubedljiv” i „Ubedljiva”. Kasnije napisano delo Muhakika Hilija u 13. gregorijanskom veku po nazivu *al-Muhtasar an-nafi'* (Kratko i korisno) takođe može da potvrdi iznetu konstataciju. U sledećim periodima, islamski pravници su počeli da pišu o dokazima i argumentima pomoću kojih su dolazili do rezultata u svojim naučnim istraživanjima. Vrhunac ovog razvoja možemo videti u knjizi Muhameda Hasana Nedžefija *Džavahir al-kalam* koja je ispisana u 43 toma.

Poput jurisprudencije, i doktrinarna gnoza, tj. racionalni aspekt gnoze razvijao se postepeno. To što gnostički tekstovi u prvim periodima nastanka gnoze u islamu nisu sadržali argumente i dokaze, ne znači da doktrinarni

aspekt gnoze nije bio aktuelan. Izostanak racionalnih i demonstrativnih pregleda gnostičkih iskustava u prvim periodima razvoja gnoze u islamu više ukazuje na to da su gnostička iskustva u tom vremenu bila orijentisana ka partikularnim otkrovenjima o kojima je nemoguće govoriti racionalnim metodom.

Pošto je doktrinarna gnoza racionalna i demonstrativna nauka, ona razmatra sve univerzalne i opšte činjenice koje se pojavljuju u toku gnostičkog iskustva. Pojedinačna i partikularna gnostička saznanja ne razmatraju se u doktrinarnoj gnozi zbog metodoloških ograničenja. Iz tog razloga, ukoliko primetimo da u nekoj gnostičkoj knjizi ne postoje dokazi o iznetim tvrdnjama, nego da je iznet samo opis određenih gnostičkih iskustava, taj nedostatak racionalnog pojašnjenja ne treba razumeti u smislu toga da je racionalan dokaz u gnozi suvišan. U nekim slučajevima, određeni autor gnostičke knjige citira ranijeg pisca koji inače nije iznosio dokaze o svojim gnostičkim viđenjima. Takvu vrstu nerazjašnjenog teksta možemo naći i u delima koja pripadaju ostalim naučnim disciplinama u islamu. Naravno, postoji temeljna razlika između onih argumenata koji se koriste u gnostičkim naukama i onih u pravnim naukama.

Demonstracija u doktrinarnoj gnozi

Iako je prošlo nekoliko vekova od nastanka doktrinarne gnoze, mnoge gnostičke doktrine još nisu pojašnjene demonstrativnim dokazima, ni od strane gnostika, niti od strane filozofa koji su imali i intuitivna saznanja.

Pored velikih napora koje su uložili u predstavljanje gnostičke misli, neki istaknuti gnostici ipak su tvrdili da razum i demonstracije predstavljaju prepreku na putu istinskog saznanja. Ibn Arabi u svojoj knjizi *al-Futuhat* pominje jednog od vrhunskih filozofa i naziva ga *al-mahdžub*, tj. „osoba kojoj su istine skrivene” (Ibn Arabi b. d.: IV/111). Ibn Arabi koristi ovaj pojam da bi ukazao na to da je intuicija neizostavno sredstvo saznanja. Pošto u svojim saznavnim izvorima ne koristi intuiciju, filozof, prema gnostikovom mišljenju, ima veliko ograničenje pri suočavanju sa istinom. Otuda i naziv *al-mahdžub* koji aludira na filozofovu nedovoljnu moć viđenja istine.

Kritike koje gnostici upućuju filozofima odnose se inače na peripatetičku filozofsku školu koja je na osnovu svojih metodoloških usmerenja insistirala na isključivo racionalnom metodu rešavanja filozofskih pitanja. Posle peripatetičke škole, pojavila su se dva nova islamska filozofska pravca koja su slična po stavu da se odobrava upotreba intuicije u filozofskim pitanjima. Suhrevardi, utemeljivač iluminativne škole, i Mula Sadra Širazi, utemeljivač transcendentne škole u islamskoj filozofiji, insistiraju na tome da intuicija može da bude izvor saznanja. Naravno, oba mislioca tvrde da uvođenjem intuicije

u filozofske metode saznanja nipošto neće biti narušena filozofska racionalna norma, već da će se štaviše metodološko proširenje oplemeniti i ponuditi produbljenije filozofske rezultate. Sa takvim pogledom, Mula Sadra Širazi u mnogim slučajevima kritikuje peripatetičke principe u filozofiji. On na jednom mestu u svom čuvenom *al-Asfaru* iznosi 17 kritika na račun peripatetičkog mišljenja (Mula Sadra Širazi 1989: VIII/163).

S obzirom na to da su gnostičke doktrine nekoliko vekova ostale neobrazložene demonstrativnim dokazima, neke od njih su u opštoj javnosti opovrgnute, a preko nekih drugih su naučnici prešli a da ih nisu detaljnije istražili. Otuda, te doktrine su prihvaćene kao pretpostavke u mnogim naučnim disciplinama, a time je sprečen njihov dalji razvoj. Imajući u vidu to da neke pogrešne teorije, zbog toga što nisu predmet diskusija, važe dugi niz vekova, kao što je Ptolemejeva geocentrična teorija važila preko 1400 godina, svakako bi bilo korisno da se o gnostičkim doktrinama govori na jedan demonstrativan i racionalan način.

S tim ciljem, mnogi islamski mislioci, poput Mula Sadre Širazija i njegovog prethodnika Sadrudina Kunavija, izneli su racionalna i demonstrativna objašnjenja o gnostičkim saznanjima. Njihovi naučni rezultati ne samo da su približili gnostički sadržaj opštoj javnosti nego su utemeljili i utvrdili na filozofski i demonstrativan način neke vrlo značajne gnostičke principe, kao što je personalno jedinstvo bitka. Filozofija, prema mišljenju mnogih islamskih autoriteta, predstavlja merilo ispravnosti i originalnosti gnostičkih iskustava. Isti onaj položaj koji se pripisuje logici u odnosu na filozofiju, pridaje se filozofiji u odnosu na gnostička saznanja. Na ovaj raspored nauka ukazao je čuveni i vrsni predstavnik gnostičke misli u islamu Sainudin Ibn Turke na kraju svoje knjige *Tamhid al-kava'id* (Ibn Turke 1981: 273). Mula Sadra Širazi takođe u svojim knjigama piše o ovakvom odnosu između nauka u islamu (Mula Sadra Širazi 1989: III/62; 1986: 493–495).

Pošto već govorimo o Mula Sadri Širaziju, treba napomenuti i činjenicu da je njegova transcendentna filozofija, zbog filozofskih principa koje je on zasnovao, daleko spremnija od ostalih filozofskih škola u islamu da predstavi demonstrativni aspekt gnostičkih saznanja. Mula Sadra se lično time ponosi i u svojoj glavnoj filozofskoj knjizi, u jednom poglavlju u kom dokazuje gnostičko personalno jedinstvo bitka, ističe da se tom teorijom „upotpunjuje filozofija” (Mula Sadra Širazi 1989: II/292).

Koliko god da nam je pitanje odnosa između doktrinarne gnoze i filozofije u islamu bilo nejasno, ova Mula Sadrina izjava o tom odnosu može samo da poveća značaj tog pitanja. Stoga ćemo se u nastavku rada posvetiti upravo pojašnjavanju odnosa između filozofije i doktrinarne gnoze.

Razlika između doktrinarne gnoze i filozofije u islamu

Doktrinarna gnoza je racionalna i demonstrativna nauka. Upravo iz tog razloga potrebno je da se sasvim jasno predstavi odnos između nje i filozofije i da se precizno odredi razlika između tih naučnih oblasti, ukoliko takva razlika uopšte postoji. Sintagma koja obuhvata obe ove naučne discipline jeste racionalna ontologija. Ono zbog čega će se razlikovati različite oblasti racionalne ontologije mogu biti saznanji osnov ili metod, a nekad i oba faktora. Doktrinarna gnoza je poput svih filozofskih disciplina jedna racionalna ontologija (Dževadi Amuli 2008: I/192), a razlikuje se od njih u sledećim elementima:

a) Razlika u saznanjnim principima. Svaka racionalna nauka zasniva se na određenim saznanjnim i logičkim principima. Pošto principi racionalnih nauka nisu isti, očigledno je da će i rezultati tih nauka biti različiti. Primera radi, s obzirom na to da se peripatetička filozofija zasniva na uverenju da su bića različita svom svojom egzistencijom i da nemaju ništa zajedničko u sebi, logički principi koji proizlaze iz tog uverenja različiti su od onih koji su posledica nekog drugog filozofskog razmišljanja. Da ne bismo ulazili u stručnu filozofsku problematiku, nećemo objašnjavati detalje vezane za ovaj primer, već ćemo samo ukazati na razlike u filozofskim školama koje su zasnovane na različitim logičkim osnovama.

Dakle, u vezi sa istim pitanjem o tome šta je različito u bićima a šta zajedničko, transcendentna filozofija iznosi vrlo inovativno rešenje koje zapravo odiše posebnom svežinom zahvaljujući novim logičkim teorijama koje je Mula Sadra formulisao. Naime, u transcendentnoj filozofiji se govori o sveobuhvatnom nužnom biću koje je neograničeno i, samom tom odlikom da je neograničeno, ono obuhvata sva ostala „blaža” (*rakikat*) bića (Mula Sadra Širazi 1989: VI/110). S druge strane, nužno biće nije nijedno od tih „blagih” bića. Ovo ontološko rešenje na kojem Mula Sadra zasniva mnogobrojne kasnije teorije u transcendentnoj filozofiji vodi korene do njegovih logičkih principa, tačnije do njegovog mišljenja o kontradikciji i predikciji. Mula Sadra tvrdi da afirmacija i negacija dva suda sa istim subjektima i predikatima ne proizvodi kontradikciju sve dok se predikcija u tim sudovima razlikuje u svojoj suštini. Razliku u predikcijama Mula Sadra pojašnjava tako što u jednom sudu predikcija jeste istinska (*hakikat*), a u drugom drugorazredna i „blaža” od prve (*rakikat*).

Primer koji Mula Sadra navodi jeste božje nužno biće koje istinskom (*hakikat*) predikcijom postoji, dok ostala bića postoje blagom (*rakikat*) predikcijom. Mula Sadra tvrdi da nije kontradiktorno ukoliko budemo tvrdili da ostala bića postoje „blagom” predikcijom a da istovremeno ne postoje istinskom predikcijom.

Na osnovu odnosa između peripatetičke i transcendentne filozofske škole i s obzirom na metodološku bliskost tih škola, možemo zaključiti da bi za demonstrativno obrazlaganje gnostičkih doktrina bilo potrebno da se stvori nova logička platforma koja bi imala zasebne pretpostavke o personalnom jedinstvu bitka. Iako je transcendentna filozofska škola najbliža doktrinarnoj gnozi, ona zaostaje za gnostičkim doktrinama u najvećem delu svojih filozofskih razmatranja. Jasno je da je razlog u tome što se prema doktrinarnoj gnozi ne prihvata nikakav oblik mnoštva, što nije slučaj i u transcendentnoj filozofiji, bar u najvećem njenom delu. Logika koja bi mogla da utemelji demonstrativno predstavljanje doktrinarne gnoze zasnivala bi se na odnosu između jedinstvenog bitka i mnoštva Njegovih manifestacija (Dževadi Amuli 2008: I/78, 335–337; 2007: X/67–68, 106, 156–159).

U okviru Mula Sadrinih objašnjenja o istinitom biću i o „blagim” bićima, ono što je zajedničko u toj podeli jeste to da su obe vrste postojeće. U doktrinarnoj gnozi se pak govori o jednom jedinom biću i o Njegovim manifestacijama. Postojanje se ne odnosi na manifestacije zato što one zapravo i nemaju suštinu, već samo ukazuju na jedinstveni bitak.

b) Razlika u predmetu nauke. Prema tradicionalnoj definiciji, predmet nauke je ono o čijim se esencijalnim implikacijama govori u toj nauci. S obzirom na to da se u filozofiji razmatraju ontološka pitanja, logično je da predmet filozofije bude „biće kao biće”. Na drugoj strani, pošto mnoštvo bića nije prihvatljivo u doktrinarnoj gnozi, u toj naučnoj disciplini ne možemo ni govoriti o predmetu nauke jer neograničen bitak, zato što ne postoji ništa osim njega, nema svoje esencijalne implikacije. Ovde možemo još jednom da se podsetimo da je doktrinarnoj gnozi potrebna nova logička platforma koja bi između ostalog ponudila i novu definiciju za predmet nauke.

Ne ulazeći u dalje detalje vezane za ovu temu, treba pojasniti da predmet doktrinarne gnoze, prema mišljenju njenih predstavnika, jeste bitak, dok je predmet filozofije, takođe prema mišljenju gnostika, biće. Sa ovakvom kategorizacijom nauka i njenih predmeta Mula Sadra se najverovatnije ne bi saglasio, posebno zato što on u svojoj filozofiji iznosi teoriju o primarnosti bitka, a to znači da i prema njegovom mišljenju osim bitka ne postoji ništa drugo što bi moglo biti predmet filozofije. Mula Sadra je definitivno pod velikim uticajem Ibn Arabijevih mišljenja, pa je iz tog razloga i teško napraviti objektivnu distancu između njegove filozofije i Ibn Arabijeve doktrinarne gnoze. Međutim, povrh svih sličnosti i uticaja koje je Mula Sadra primio od doktrinarne gnoze, ono što njegovu filozofiju čini različitom jeste teorija koja je prisutna u najvećem delu njegovih knjiga o mnoštvu u bićima. Iako Mula Sadra tvrdi da je samostalno i neograničeno biće samo jedno, ipak on govori i o „bićima” koja nisu samostalna, a to je apsolutno neprihvatljivo za predstavnike doktrinarne gnoze.

Mula Sadra i doktrinarna gnoza

Ono što Mula Sadru izbavlja iz problema koji je opisan u prethodnim redovima i objašnjava zašto Mula Sadra u najvećem delu svoje filozofije insistira na mnoštvu „blagih” bića, jeste njegova posebna tehnika ispisivanja knjiga. Ne samo kada je u pitanju odnos filozofije i doktrinarne gnoze, nego čak i onda kada Mula Sadra piše o ranijim filozofskim školama, kojima nekad upućuje najoštrije kritike, on to čini na jedan vrlo specifičan način.

Čitajući njegovu biografiju, možemo s lakoćom primetiti da je Mula Sadra mogao da koristi velike biblioteke iz svog vremena i da ih je redovno posećivao. Informacije koje Mula Sadra iznosi o raznim teorijama i o mnogobrojnim misaonim školama u islamu fascinirajuće su. Ti podaci i, naravno, njegov talenat u tome da zbliži suprotstavljene ideje uzrok su Mula Sadrinog jedinstvenog načina pisanja knjiga. Mula Sadra je praktikovao da pri ispisivanju svakog dela o filozofiji najpre obrazloži ranija mišljenja tako kao da su to njegovi stavovi o tom pitanju. Zanimljivo je da je taj referatski deo u njegovim knjigama obično zauzimao najveći broj stranica. Kada bi obrazložio ranije teorije, Mula Sadra bi izneo kritike i ponudio rešenja samo za delove koje on nije prihvatio.

U skladu sa tom tehnikom, jedan predstavnik peripatetičke filozofije stekao bi utisak da je Mula Sadra definitivno peripatetički filozof koji „na kraju” svog filozofskog sadržaja iznosi nekoliko ispravki u celokupnoj filozofskoj teoriji. Međutim, za posvećenog čitaoca Mula Sadrine filozofije, njegovo mišljenje jeste ono koje je on izneo upravo u tim poslednjim poglavljima.

Na sreću, a da stvar bude jednostavnija barem kada je odnos između filozofije i doktrinarne gnoze posredi, nakon toga što iznosi demonstrativne dokaze o personalnom jedinstvu bitka u drugom tomu *Asfara*, Mula Sadra komentariše da je ovim objašnjenjima „upotpunjena filozofija”. Posle svega rečenog, lakše nam je da protumačimo ovu Mula Sadrinu rečenicu na sledeći način: filozofija koju je on predstavio u svojim knjigama, sa svim teorijama o mnoštvu u biću, upotpunjena će biti onog trenutka kada bude shvaćena uz teoriju o personalnom jedinstvu bitka i, podrazumeva se, uz teoriju o manifestacijama. Dakle, Mula Sadra je vrhunski predstavnik doktrinarne gnoze zato što prvi put u islamu iznosi demonstrativne dokaze o najosnovnijim teorijama doktrinarne gnoze.

Zaključak

Gnoza u islamu predstavlja širi spektar nauka među kojima doktrinarna gnoza ima poseban položaj. S obzirom na to da intuitivno saznanje nije dostupno svim ljudima, već samo onima koji su pročistili i unapredili svoje

duhovne mogućnosti, pri opisivanju gnostičkih saznanja oseća se potreba za racionalnim i demonstrativnim opisom koji će biti shvatljiv za širu stručnu javnost.

Doktrinarna gnoza kao racionalni aspekt gnostičke misli u islamu ima mnogo zajedničkih tačaka sa filozofskim disciplinama. Razvoj filozofske misli u islamu i pojava kasnijih filozofskih škola, kao što su iluminativna i posebno transcendentna filozofija, približili su filozofiju doktrinarnoj gnozi u toj meri da je vrlo teško pronaći razliku između filozofske demonstracije i doktrinarne gnoze, ako uopšte takva razlika postoji.

Zbog značajnog uticaja koji je Mula Sadra primio od Ibn Arabijeve doktrinarnе gnoze, mnogi savremeni komentatori Mula Sadrine filozofije tvrde da je njegova filozofska škola najbogatija filozofska platforma za demonstrativno predstavljanje teorija doktrinarnе gnoze.

Primljeno: 28. avgusta 2014.

Prihvaćeno: 10. oktobra 2014.

Literatura

- Ali ibn Abi Talib (b. d.), *Nehdžul-belaga*, Kom, Hadaf.
 Dževadi Amuli, Abdulah (2007), *Rahik al-mahtum*, Kom, Esra.
 Dževadi Amuli, Abdulah (2008), *Ajn-e nazzah*, Kom, Esra.
 Dževadi Amuli, Abdulah (2011), „Marzha-je mijan-e erfān-e nazari va falsafe”, *Esra*, 8: 7–26.
 Ibn Arabi, Muhjidin (b. d.), *al-Futuhāt al-Makkijja*, Bejrut, Sadir.
 Ibn Sina, Abu Ali Husein (1984), *aš-Šifa*, Kom, al-Maktaba al-Mar’aši an-Nedžefi.
 Ibn Turke, Sainudin Ali (1981), *Tamhid al-kava’id*, Tehran, Vežarat-e farhang.
 Kejsari Rumi, Muhamed Davud (1996), *Šarh-u Fusus al-hikam*, Tehran, Elmi-farhang.
 Kulejni, Muhamed (1986), *al-Kafi*, Tehran, Dar al-kutub al-islamijje.
 Mevlana Rumi, Dželaludin (1996), *Masnavi ma’navi*, Tehran, Rastin.
 Mula Sadra Širazi, Muhamed Sadrudin (1986), *Mafatih al-gajb*, Tehran, Moula.
 Mula Sadra Širazi, Muhamed Sadrudin (1989), *al-Asfar*, Kom, al-Mustafavi.
 Mula Sadra Širazi, Muhamed Sadrudin (b. d.), *al-Ta’likat ala aš-Šifa*, Kom, Bidar.
 Saffar, Muhamed ibn Hasan (b. d.), *Basair ad-daradžat*, Kom, al-Maktaba al-Mar’aši an-Nedžefi.

Doctrinal Gnosis in Islam; Position and Significance

Tehran Halilović

*Department of Religious Philosophy,
Center for Religious Sciences "Kom", Belgrade, Serbia*

Empirical, rational and intuitive methods in scientific considerations formulate various scientific disciplines. Doctrinal gnosis and philosophy are two rational-demonstrative doctrines that consider ontological questions. Although the basis of their Gnostic experience is intuitive knowledge, Gnostics describe and explain their experience in a rational way, with a view to making the content of such Gnostic knowledge in their scientific work available to the general public. In that way, doctrinal gnosis is established which, like philosophy, uses general terms.

To get a clear picture of the essence of doctrinal gnosis in Islam, in this paper we will try to present the main characteristics of doctrinal gnosis and its relationship with similar disciplines. On this front, in addition to the importance of clarifying the differences between doctrinal gnosis and other aspects of the Gnostic knowledge in Islam, such as transmitted gnosis and practical gnosis, special attention will have to be paid to a clear analysis of the differences between doctrinal gnosis and philosophy.

Keywords: *doctrinal gnosis, philosophy, Mulla Sadra, transmitted gnosis, practical gnosis, common sense, intuition, religion, Islam*